

УКРАЇНА У СВІТІ

УДК (930.253:94)(477+470+436)

Срібняк І.В.

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЙ ГУРТОК ПОЛОНЕНИХ ОФІЦЕРІВ-УКРАЇНЦІВ У АВСТРИЙСЬКОМУ ТАБОРІ ЙОЗЕФШТАДТ (СЕРПЕНЬ 1917 – ЛЮТИЙ 1918 РР.)

У статті аналізуються деякі аспекти організаційної та національно-патріотичної діяльності полонених офіцерів-українців – членів Культурно-Просвітнього Гуртка у таборі Йозефштадт (Австро-Угорщина) у другій половині 1917 – на початку 1918 рр. Це стало можливим після його українізації та переведення до цього табору тих офіцерів-українців, які висловили на це згоду у своїх рапортах до австрійських таборових комендатур. Усунення з Йозефштадту російського чорносотенного елемента створило можливість інтенсифікувати національно-патріотичну роботу в середовищі полонених українців та закласти підвалини державницького світогляду в свідомості значної частини офіцерів. Встановлено, що утворення громади полонених офіцерів-українців стало можливим завдяки надходженню до таборової бібліотеки української літератури та часописів, організації різних освітніх курсів та проведенню низки викладів з обширу українознавства, роботі аматорського театру, національно-патріотичним акціям.

Ключові слова: табір, полонені офіцери-українці, Йозефштадт, гурток, виклади, часопис, Австро-Угорщина.

Дослідження проблематики обставин функціонування таборових громад полонених офіцерів-українців зі складу російської армії в українській історіографії було розпочато у другій половині 90-х рр. минулого століття, але й після публікації кількох праць вона залишалась маловивченою [1; 2; 3; 4]. Деякі аспекти культурно-організаційної діяльності офіцерів-українців цього табору були висвітлені у розвідці Н. Сидоренко [5] у контексті вивчення таборової періодики Йозефштадту. За десять років розробка цієї тематики була продовжена на мікрорівні, коли з більшою деталізацією вивчались різні аспекти життєдіяльності українських гуртків офіцерів-українців у окремих багатонаціональних таборах Австро-Угорщини [6; 7]. Проте і зараз існує потреба у реконструкції таборового повсякдення полонених українців та визначення ступеня ефективності культурно-просвітницької роботи у процесі формування їх національної свідомості.

Відтак автор даної публікації вбачав своїм завданням залучити до наукового обігу додаткові архівні матеріали з фонду 3533 Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), в якому збереглися різноманітні документи про діяльність Культурно-Просвітнього Гуртка (КПГ) табору Йозефштадт (звіти, листування, звернення та ін.), а також окремі номери рукописних таборових видань – «Свободне Слово» і «Наш

Голос». Для реконструкції процесу формування національної свідомості полонених офіцерів у цьому таборі автором були використані матеріали «Вістника СВУ» (з 1918 р. – «Вістника літератури, політики і життя»).

Заходами Союзу визволення України табору Йозефштадт (Австро-Угорщина) на короткий час – у другій половині 1917 р. – судилося стати центром українського життя для значної кількості полонених офіцерів-українців зі складу російської армії. Це стало можливим після його українізації та переведення до цього табору тих офіцерів-українців, які висловили на це згоду у власних рапортах. Усунення з Йозефштадту чорносотенного елементу створило можливість інтенсифікувати національно-патріотичну роботу в середовищі полонених та закласти підвалини державницького світогляду в свідомості значної частини офіцерів. Для цього існували й відповідні підстави, справа в тім, що у першій половині 1917 р. діяв український гурток, діяльність членів якого власне й уможливила таку зміну статусу цього табору. З ухваленням австрійською владою рішення про повну українізації табору Йозефштадт (5 серпня 1917 р.) тут мала бути створена нова українська організація – Культурно-Просвітній Гурток (КПГ).

21 серпня 1917 р. відбулись загальні збори членів КПГ (були присутні 12 чол.), під час яких були обговорені та ухвалені програми діяльності секцій гуртка, всіх бажаючих запрошено до вивчення рідної мови. Голова зборів Я. Сич закликав «всіма силами старатись приєднувати нових членів та підбадьорювати їх до культурно-просвітньої праці». Також було обрано управу КПГ в складі Я. Сича (голова), В. Сергієвського (писар), Д. Михальчука (скарбник) [8, арк. 3]. Голова управи виступав як представник «Культурно-Просвітнього Гуртка» у відносинах з усіма організаціями табору та комендатурою. Під його провідом відбувалися загальні збори гуртка. Фонд гуртка складали добровільні внески його членів та різних інституцій.

До складу КПГ міг вступити кожний полонений, хто бажав взяти активну участь у культурно-просвітній праці у таборі. За статутом гурток поділявся на дві секції: шкільну та лекційно-інформаційну. Члени шкільної секції мали працювати з тими офіцерами-українцями, які «через всякі обставини й умови життя піддалися впливові русифікації і майже зовсім втратили (втратили – *І.С.*) рідну українську мову», а також і тими, хто «не так одірвались від рідної стихії, котрі більш-менш знайомі з літературною навіть мовою» [9, арк. 2]. Найголовнішим для всіх, хто звертатиметься до КПГ буде бажання «вивчити літературну мову, щоб потім, користуючись таборовою бібліотекою, газетами і т.и., йти далі самим по дорозі поширення знань з обшару українознавства» (підкреслено в тексті – *І.С.*) [8, арк. 4].

З цією метою мали проводитись заняття з читання вголос творів українських письменників з подальшим їх поясненням, «писання під диктовку» (зокрема й підготовка перекладів з російської, робота з помилками, вивчення основ української граматики), «розмова», коли вчителі та учні намагатимуться

спілкуватись виключно українською літературною мовою між собою. Як ще один засіб вивчення мови пропонувалось проводити «конспективне ознайомлення з історією, географією й історією літератури». Крім того, члени шкільної секції вважали за потрібне організувати школу для солдатів, які перебували в таборі, оскільки серед них було багато «зовсім неграмотних, а у інших грамотність і знання з різних галузей дуже неоднакові» [8, арк. 4-4зв.].

У своїй програмі від 21 серпня 1917 р. члени лекційно-інформаційної секції сформулювали своє основне завдання у такий спосіб: «З огляду на те, що ми, українці, як і взагалі вся наша інтелігенція, виховувались під гнітом русифікації й про свою націю й її завдання завше і скрізь чули тільки каззонне: «Не было, нет и быть не может», а тепер нам треба повернутись на Україну не тільки вільними громадянами, а й свідомими українцями-інтелігентами, котрих чекає народ і край як своїх провідників – ми повинні зайнятися найширшою, можливою в неволі, підготовкою до цього» [8, арк. 5; 9, арк. 2].

Обов'язки членів лекційно-інформаційної секції полягали в організації та проведенні публічних лекцій з різних проблем українознавства, міжнародної політики, економіки тощо. Теми рефератів визначалися по таких розділах: 1) «Українознавство» (історія України, географія й етнографія, історія літератури, театру й музики, Галичина та її мешканці, мова народна й літературна, останні світові події і українське питання, відносини між Росією і Україною в минулому, сьогодні та майбутньому та ін.); 2) «Світова політика»; 3) «Сільське господарство і кооперація»; 4) «Біжучі події».

КПГ розпочав свою практичну діяльність кількома викладами з мовно-літературної тематики, зокрема, 22 серпня 1917 р. відбувся виклад М. Букшованого «Роля рідної мови в існуванні нації», 28 серпня – доповідь І. Перлика «Засоби вивчення рідної мови», 29 серпня – реферат Д. Скарженовського «Занепад культурно-національного життя на Україні і його відродження (Харківсько-Полтавська школа)» [9, арк. 3, 4, 5]. Гуртком також було укладено розклад щоденних занять (шість раз на тиждень ввечері) за винятком тих днів, коли виголошувався реферат або проводилось віче [9, арк. 41]. Таким чином, патріотично налаштована частина полонених офіцерів-українців чітко усвідомлювала свою історичну місію і готувалася не тільки до захисту рідного краю, але й до розбудови незалежної Української Держави.

У серпні 1917 р. управа КПГ знову звернулася до всіх офіцерів-українців з відозвою, в якій закликала їх звертатися до комендатур таборів з рапортами про переведення до Йозефштадту. У відозві, зокрема, зазначалося, що Україні «замість старих царських чиновників, що деморалізували українську людність, [...] потрібні великі кадри інтелігентних робітників. Такими робітниками можуть бути свідомі Українці, і свідомі не тільки по назві, а й по духу. Той, хто не знає своєї мови, історії, літератури, звичаїв свого народу, відноситься до них байдуже, на має права називатися Українцем [...] Наша мета – стати свідомими

громадянами Вільної України. Ми хочемо змити з себе геть той намул русифікації, яким так щедро обдарувала нас московська школа» [10].

Полонені офіцери-українці табору Йозефштадт повідомляли своїх земляків, що вони займаються «вивченням української мови, історії, письменства, географії», влаштовують «виклади з різних галузей українознавства», обговорюють події в Україні та Росії, проводять «публічні сходи, віча, дискусії, літературні вечорниці, виставки, концерти для розваги й ознайомлення з нашими національно-політичними й побутовими піснями». За допомогою СВУ офіцери заснували українську бібліотеку, придбали строї й ноти для табірної театру, обладнали сцену. У зверненні містився заклик до всіх офіцерів-українців засновувати в таборах українські гуртки й бібліотеки, випусувати українські часописи та поширювати національну свідомість [10].

Управа КПП намагалась впливати на вироблення у таборян національного світогляду силою друкованого слова, і тому 31 серпня 1917 р. на загальних зборах гуртка (були присутні 10 осіб) В. Проході було доручено «справу таборової стінної часописі», який мав розробити її програму та виконувати надалі обов'язки її редактора. Переважна більшість офіцерів багато читала, відтак книгозбірня, до якої надходили книжки та періодичні видання, була досить популярним місцем комунікації між полоненими. Враховуючи те, що відбулось об'єднання української і російської збірок книжок, для КПП було важливо мати бібліотекарем українця (ним було обрано С. Доленка).

Національне освітлення офіцерів було продовжено викладами – їх проведення було доручено М. Букшованому і В. Проході (граматика і письмо), Я. Сичу (читання), Д. Скарженевському (історія літератури і красне письменство), Кедреновському (історія і географія). Заняття розпочались з 1 вересня та відбувалися тричі на тиждень, у понеділок, вівторок і п'ятницю, з 9 до 10 години вечора в «громадській залі» [8, арк. 7-7зв.; 9, арк. 11, 36]. Про своє бажання відвідувати їх заявило 72 офіцери (при загальній кількості у таборі – 113 чол.) [11, арк. 3-5зв.], до того ж значна частина з них вписалась одночасно як до 1-ої (початкової), так і 2 групи [9, арк. 33, 38]. Особливу увагу члени секції приділяли влаштуванню викладів української мови для тих офіцерів, які не володіли нею достатньою мірою.

З вересня 1917 р. КПП взяв на себе організацію щотижневих вічей в таборі, на які запрошувались всі бажаючі (зокрема й солдати). Вони проводились як правило у вівторок, після отримання КПП свіжого номера «Вістника СВУ». Учасники віча обмінювались думками та новинами, почерпнутими з часописів, що частково задовольняло їх попит у новинній інформації. Крім того, на думку управи КПП, такі зустрічі були корисними «зادля вивчення рідної мови, задля скорого й легкого інформування товаришів про різні події на Україні і т.п.» [9, арк. 8]. Цій же меті слугували виклади членів КПП – в архівних документах міститься інформація про цілу низку таких «відчитів», зокрема – В. Проході на тему «Гетьман Мазепа і його старшина – як помішники царів в поневоленню

свого народу» (відбувся 5 вересня 1917 р.) [9, арк. 9]. За три тижні він виголосив ще один свій реферат – «Економічна політика Петра I на Україні», до того ж слухачі відзначили виступ доповідача гучними оплесками [12].

Через брак достатньої кількості лекторів з офіцерів шкільна секція КПП вже 10 вересня вирішила об'єднати першу і другу групи на курсах рідної мови. Відтоді заняття відбувались тричі на тиждень (у понеділок, середу, п'ятницю) і тривали впродовж 1-1,5 годин зранку [9, арк. 11]. Але члени КПП шукали і знаходили нові можливості для інтенсифікації культурно-національного впливу на таборян, використовуючи потяг офіцерів до різного роду мистецьких заходів. З цією метою 16 вересня у таборі було проведено літературно-музичний і вокальний вечір у двох частинах, до програми якого були включені «Ще не вмерла Україна...» і «Заповіт» (у виконанні хору під орудою С. Калитенка), вірші Т. Шевченка, народні пісні на музику М. Лисенка та ін. [9, арк. 13].

Розуміючи важливість розвитку національного шкільництва на українських землях, полонені офіцери-українці організували збір добровільних внесків для потреб волинських шкіл, які відбувались 16-21 вересня на вшанування пам'яті «славних козаків-Богданівців, що пали 8 серпня в Києві в обороні волі Рідного Краю од руки темних сил». Зібрані гроші (112,18 к.а.) були передані при посередництві СВУ за призначенням [13, арк. 5]. Крім того, на своїх загальних зборах громада офіцерів-українців ухвалила надіслати до Києва телеграму (підписав голова управи табору Я. Скарженовський), в якій було висловлене «глибоке обурення й жаль» через «злочинний напад на козаків-Богданівців» [14, арк. 107].

Але національно-організаційна діяльність членів КПП послідовно патріотичного спрямування зустріла прихований опір з боку частини офіцерів, які хоча й поділяли ідеї «свободи, рівності та братерства», все ще залишались в полоні малоросійськості та продовжували симпатизувати російському загальнодемократичному рухові. Це унаочнила поява в таборі рукописного україномовного часопису «Свободне Слово» (видавець – Г. Бесарабов, редактор – Сайченко), перший номер (не зберігся. – *І.С.*) вийшов у другій половині вересня 1917 р. ймовірно в одному-двох примірниках.

У наявних у архіві номерах (№ 2-5) цього великоформатного (розміром А3) журналу за вересень-листопад 1917 р. його редактор уміщував матеріали як на загальні теми (політика, земельна справа та ін.), так і про новини табору (велась навіть окрема рубрика «Таборове життя»). Це видання перебувало в «опозиції» до КПП, стояло на платформі автономізму УЦР, полемізувало з українцями, які займали послідовно національні позиції, звинувачуючи їх у т.зв. «щирізмі» та націоналізмі. Попри таку настанову видавця і редактора «Свободного Слова», часопис є важливим джерелом з історії таборового повсякдення офіцерів-українців, а аналіз його матеріалів дозволяє відстежити особливості політичного світогляду таборян.

Зрештою, прихована протидія малоросів з таборян спонукала український актив утворити комісію з перегляду Статуту у складі капітана П. Ганжі (голова) та членів – підполковника І. Перлика, поручика Собка і прапорщика Я. Сича. На загальних зборах офіцерів табору 1 жовтня 1917 р. зі 104 полонених 71 особа підтримала нову редакцію Статуту, проти висловилося 14 чол., решта утримались [13, арк. 7]. Таким чином, більшістю у понад дві третини голосів Статут було ухвалено в цілому (без постатейного обговорення, що було обумовлено раніше). Такі дії головуючого на цих зборах В. Проходи викликали критику з боку «опозиції» на його адресу, крім того докори були висловлені й тим офіцерам, які ухилялись від будь-якої участі в громадському житті табору [15].

Попри те, що більшість офіцерів проголосувала за ухвалення Статуту (хоч і з процедурними порушеннями), зібрати їх для проведення виборів управи КПП і табору виявилось непростою справою. Частина офіцерів просто уникала з'являтися на загальні збори, внаслідок чого не можна було зібрати кворум (2/3 від загальної кількості). Выборча комісія (голова В. Прохода) тільки з третього разу зуміла зібрати достатню кількість офіцерів (70 осіб), і 5 жовтня була обрана нова управа КПП і громади табору (голова управи КПП і табору – капітан П. Ганжа, писар – прапорщик В. Сергієвський) [13, арк. 8, 9]. До складу управи КПП і громади табору були також обрані (простою більшістю голосів) Д. Присовський, Скарженівський, Зубчук [16, арк. 15].

Новообрана управа з самого початку докладала всіх зусиль для подолання малоросійських настроїв у частини офіцерів-українців, ухваливши 18 жовтня рішення про те, що всі заяви і прохання до управи мали подаватись виключно українською мовою [13, арк. 12]. Але найефективнішим кроком у цьому напрямку стала ухвала загальних зборів КПП від 22 жовтня 1917 р. про підготовку до видання власного тижневика «Наш Голос», чим мала зайнятись щойно заснована видавнича секція КПП (редакційний комітет) у складі Я. Сича, В. Проходи і С. Доленка, яким доручалось підготувати перший номер журналу.

Перспектива видання часопису зацікавила багатьох членів української громади, так що свою попередню згоду співробітничати у часопису висловило 29 членів КПП. Часопис був покликаний «ширити національну, політичну та економічну свідомість між товаришами докладним ознайомленням з потребами Рідного Краю в його минулому й сучасному, вияснювати наші домагання в будучині, знайомити з мировими подіями сучасного життя й освітлювати факти таборового життя, об'єднувати товаришів і цим самим виховувати свідомих громадян Вільної України» [13, арк. 8зв., 9].

Як йшлося в протоколі загальних зборів КПП, напрямок часопису мав бути «позапартійним, демократично-поступовим, республіканським». Рішенням загальних зборів були регламентований перелік його рубрик, зокрема: «Передовиці», «Огляд політичних подій всього світу і на Україні», «Огляд

воєнних подій», «Красне письменство й переклади», «Фейлетон», «Листи з рідного краю», «Хроніки таборового життя», «Рецензії». За зміст кожного розділу відповідав «окремий завідуючий», який призначався Редакційним комітетом в складі трьох осіб (редактор, коректор, видавець). Управа КПП визначила, що «часопись треба поставити так, щоб нею зацікавилась громада, щоб вона відбивала національно-демократичний настрій громади і об'єднувала полонених нашого табору» [8, арк. 9].

Перший номер рукописного тижневика полонених офіцерів табору Йозефштадт «Наш Голос» побачило світ 28 жовтня 1917 р., надалі він видавався заходами видавничої секції КПП та її редакційного комітету. Це було великоформатне стінне видання (обсягом до 10 сторінок), яке виготовлялось в одному примірнику та вивішувалось у визначеному місці для ознайомлення офіцерами і солдатами. Газета регулярно інформувала таборян про основні політичні події в Україні й Росії, уміщувала на своїх шпальтах хроніку життя табору, подавала полемічні матеріали. Загалом вийшло 11 номерів журналу, останній номер побачив світ 1(14) січня 1918 р. [17].

У жовтні 1917 р. КПП продовжив серію викладів для таборян, зокрема 17 жовтня відбувся відчит В. Сергієвського на тему «Український рух і російський централізм», 30 жовтня – реферат І. Перлика «Про сільську кооперацію та позичкову спілку в таборі» [9, арк. 20, 22]. Виклади відбувались і пізніше, зокрема, Я. Сич прочитав реферат на тему «Про національне питання взагалі і українську національну справу», д-р С. Томашівський – «Самоозначення як питання права и сили» і «Про федерацію», І. Перлик – «Про сільське господарство» [9, арк. 30, 34].

Протистояння між малоросами та українцями в таборі не припинялось ані на хвилину і набувало різних форм. Так, зокрема, коли 27 жовтня 1917 р. група в кількості 41 офіцера-українця підписала звернення до управи громади табору з проханням зібрати загальні збори для обговорення питання про виселення з табору солдатів-неукраїнців [18, арк. 8] (що було підтримано й комендатурою табору), частина офіцерів звернулась до управи, протестуючи проти їх виселення. Тоді ж до управи звернувся і виконавчий комітет солдатів табору Йозефштадт, який просив відкласти виселення до весни на тій підставі, що з моменту створення табору (22 липня) всі солдати весь час старанно виконували свої обов'язки ординарців перед офіцерами, і з наближенням зими – виселяти їх негайно є несправедливим, бо вони опиняться в складній ситуації на новому місці в загальних бараках без жодних засобів існування (бо влітку працювали в таборі, і не зробили жодних заощаджень як інші полонені, які були залучені до польових робіт). Солдати-українці просили залишити в таборі неукраїнців, бо «спільне життя з солдатами Великоросами аніскільки не заважає [їм] виконувати свою службу і вчитись» [19, арк. 5-5зв.].

Стати однозначно на чийсь сторону у цій ситуації доволі складно, з одного боку, полонені солдати-росіяни не вирішували (і не могли вирішувати), в якому

таборі їм перебувати; крім того, перебування в таборі ніколи не давало хоч мінімального прибутку (за винятком виконання постійних таборових посад, які всі були зайняті офіцерами), з іншого боку – перебування «інородного» (у даному випадку російського) елемента в таборі не йшло на користь процесам українізації, тим більше, що солдати-українці через свій низький освітній ценз та відсутність виробленої національної самосвідомості демонстрували байдужість до визвольних гасел. До того ж – спільне перебування в одному таборі протягом багатьох місяців або навіть років призводило до того, що між полоненими солдатами встановлювались неформальні зв'язки і товариські стосунки, які додатково ускладнювали видалення з табору росіян.

Існувала й ще одна проблема, яка суттєво ускладнювала проведення національно-патріотичної роботи у середовищі солдатів-українців (як, зрештою, і росіян) – надзвичайно погане харчування, яке пояснювалось величезними труднощами з продовольчим забезпеченням Австро-Угорської імперії, які остання відчувала у цей час. Щоправда, це значно меншою мірою стосувалось полонених офіцерів, які крім пристойного харчового забезпечення ще й опікувались власним городом, зокрема поливали городину, яка там вирощувалась (листопад 1917 р.) [13, арк. 17]. Натомість солдати надзвичайно потерпали від нестачі продуктів. Дехто з офіцерів-українців розумів ненормальність такого стану речей, і пропонував колегам ділитись своїми пайками з солдатами-джурами.

Так, зокрема, офіцер Кирица звернувся до всіх таборян із закликом припинити «проповідувати пообідавши вдосталь» гасла «свободи, рівності, братерства» перед голодними солдатами, бо ті не в силах слухати це на голодний шлунок. Він звертав увагу колег на те, що солдат годували дуже погано: «страва – це вода, а як плавають лущайки з бараболі, то й добре», тому не треба «слів, час узятися за діло!». Він закликав таборовий загаль: «Згляньтесь й нагодуйте свого зголоднілого брата!» [18, арк. 35].

Про незадовільне харчування свідчить і звернення виконавчого комітету солдатів до управи табору Йозефштадт від 16 листопада 1917 р., в якому зокрема йшлося: «утром приносять вмісто (замість. – *I.C.*) чаю холодної води, а деколи [...] зовсім нічого не приносять. Кажуть що підсковзнулись – упали і розлили, а крім того ми ніколи не можемо одержати те, що нам полагается» [19, арк. 34]. З огляду на такий стан речей, на одному з офіцерських зібрань більшістю голосів було вирішено, що офіцери мають обов'язково сплачувати не менше 1 (однієї) крони австр. на день солдатів-джурі за надані послуги [18, арк. 11].

Але попри всі складнощі культурно-освітня робота в таборі успішно тривала, зокрема загальні збори КППГ від 1 листопада 1917 р. ухвалили рішення про поповнення бібліотеки новими виданнями, для чого мало бути витрачено 85 крон австр., а ще 65 крон австр. пропонувалось спрямувати на придбання підручників з української мови. На зборах також було обговорено доцільність

організації солдатської школи та закликано офіцерів взяти в ній участь в якості учителів. У школі планувалось розпочати виклади з історії України і географії, а шкільній секції доручалось «винайти преподавателів та виробити новий розпис занять» [8, арк. 9зв.-10]. Кошти на всі ці потреби планувалось зібрати через підписний лист серед членів таборової громади.

Після реорганізації внутрішнього життя табору управа КПП перебрала на себе загальний провід, опікуючись усіма сторонами таборового побуту. Капітан П. Ганжа перебрав на себе обов'язки Посередника у зносинах між полоненими офіцерами та австрійською комендатурою (після відмови від виконання цих обов'язків старшими офіцерами – підполковниками І. Перликом і Ромішевським). У цей час всі приватні контакти офіцерів з таборовою комендатурою здійснювались через Посередника. До складу управи увійшли також С. Зубчук (контролював роботу кухні), Д. Скарженовський (крамниця), І. Прісовський (майстерня кравців і шевців) [13, арк. 15, 16].

12 листопада 1917 р. управа української громади табору поширила серед полонених заяву, в якій підкреслювалося, що «наш табір не є звичайним табором полонених, а має особливі завдання: на першому плані в його житті стоять не господарські потреби, а потреби культурно-просвітнього й національно-політичного характеру». У відповідності до цього був укладений статут КПП, а управа проводила у відповідності до нього свою діяльність. Але через декого з таборян, які мали «мало чого спільного з українством», і «свідомо ставили опір українізації життя табору і тим утрудняли національно-політичну роботу управи» [13, арк. 22].

Розбіжності виявились вже в справі українізації солдатів, через що управа поставила на голосування питання про довіру управі, яка була «висловлена примусово, з огляду на обставини нашого життя», та із зауваженнями, які суперечили статуту та робили «управу органом без жодної ініціативи, без жодних прав». Повноваження управи, зокрема й адміністративні, не були чітко визначені, і її роль була зведена до прийняття заяв та підготовки порядку денного загальних зборів. Попри це управа працювала, хоч і усвідомлюючи те, що не може виконувати своїх національно-політичних завдань.

Але ситуація вимагала рішучих кроків з огляду на те, що загальні збори офіцерів були неефективними, непоодинокими були випадки, коли їх не відвідувала значна частина офіцерів, а ті, хто був присутній – ухвалювали незначною більшістю рішення, які суперечили положенням статуту. «Переконавшись, що в таких обставинах праця управи не може принести користі нашому табору як українському», а це останнє було визначальним чинником згоди її членів увійти до її складу – управа 12 листопада 1917 р. заявила про свою відставку в повному складі [13, арк. 22].

Однак, відставка управи не була прийнята, і вона до середини грудня продовжувала працювати у старому складі (за винятком Д. Скарженовського, який відмовився виконувати обов'язки писаря (замість нього був призначений

В. Сергієвський) [18, арк. 33]. Таким чином, ситуація в таборі свідчила про глибоку кризу, яка унеможлиблювала проведення планомірної культурно-освітньої та національно-організаційної роботи.

Проголошення III-го Універсалу УЦР в Києві поглибило розбіжності між малоросами та українцями-патріотами. Президія управи КПП (І. Перлик, Я. Сич, М. Бушкований) від імені всіх українців, згуртованих у КПП, підписала звернення до Української Центральної Ради, в якому заявили про свою підтримку її законотворчості [20, с. 17-18]. Як йшлося у зверненні – «Ми, полонені офіцери й солдати українського табору Йозефштадт (у Чехах), як вірні сини дорогої нам України, вважаємо своїм обов'язком належати виключно до української національної армії, а тому, приймаючи на себе відповідні права й обов'язки, просимо признати нас такими. На випадок зав'язання (укладення. – *I.C.*) миру просимо повернути нас якнайскорше й безпосередньо на Україну й дати нам можливість у найближчій часі стати до оборони ладу й вільності Рідного Краю» [9, арк. 28].

Вже 23 листопада 1917 р. у таборі були скликані загальні збори з таким порядком денним: «Криза громадського життя в таборі та її причини» та «Способи полагодження кризи» [13, арк. 25]. Але знадобився майже цілий місяць аби вгамувати пристрасті та наново об'єднати (хоч і до певної міри номінально) офіцерів з різними політичними переконаннями, які інколи діаметрально протилежно уявляли собі шляхи та перспективи розвитку УНР. Тільки 26 грудня 1917 р. були проведені перевибори на більшість громадських та господарчих посад у таборі. До складу президії управи громади табору було обрано підполковника І. Перлика (голова), штабс-капітана Яковлева (заступник), прапорщика Завгороднього (писар) [16, арк. 33, 41].

Крім того, відбулась заміна завідувачів внутрішньотаборових служб, зокрема пошти, майстерень, вугільного складу, камери схову, крамниці, харчового комітету. Були обрані нові представники до солдатського комітету, ревізійної комісії, офіцерського і солдатського комітетів допомоги, комітету честі; «редактором перекладів», касиром, бухгалтером, «господарем» зібрання, скарбником, редактором стали ті офіцери, які дійсно вболівали за долю України. У таборі діяли три т.зв. «вільні установи й організації», зокрема КПП (який делегував до складу управи громади офіцерів свого представника Сергієвського), театральний гурток і Сільськогосподарська спілка (останню очолював І. Перлик) [16, арк. 33, 41].

Новообрана управа офіційно приступила до роботи з 1 січня 1918 р., хоча вже в кінці року (починаючи з 23 грудня) загальні збори скликалися за рішенням І. Перлика [13, арк. 26, 29]. Управа звернулася до австрійської комендатури з проханням лібералізувати режим утримання офіцерів (відмовитись від перевірок кімнат офіцерів та перекличок, дозволити прогулянки без варти, збільшити їх протяжність та ін.) на тій підставі, офіцери табору вже не є приналежними до складу російської армії, а належать до

війська УНР. Остання не є в стані війни з Австро-Угорщиною, відтак українці вправі очікувати кардинальних змін у ставленні до них з боку комендатури табору. Проте суттєвих змін в режимі утримання офіцерів не відбулось, що породжувало глибокий скепсис у частини таборян.

4 січня 1918 р. відбулись загальні збори членів Культурно-Просвітнього Гуртка та видавничої секції, на яких голова КПП Я. Сич дав короткий огляд його діяльності, яка виявилась у проведенні викладів, влаштуванні «вічей», ведення школи для солдатів та видання часопису «Наш Голос». На його думку, «діяльність гуртка за послідні часи була не зовсім інтенсивною». Члени КПП ухвалили рішення продовжити видання часопису та навчання в школі для солдатів [8, арк. 10-10зв.]. Дещо пізніше КПП асигнував 215,07 крон для придбання книжок зі Львова, крім того – ще 87,65 крон було виділено для передплати «Вістника СВУ», таборових часописів – «Розваги», «Розсвіту», «Громадської Думки», «Вільного слова»; газет «Діло», «Свобода», «Українське слово» [9, арк. 24].

Здавалось би, що морально-психологічний клімат в таборі є сприятливим для згуртування українців, проте дійсність не залишала місця для такого висновку. 23 січня 1918 р. голова управи КПП прапорщик Я. Сич звернувся до неї з заявою такого змісту: «Шахрайство громадськими сумами крамнички, злодійство, п'янство та картюжництво – все це дуже прикро мене вразило, я не можу спокійно працювати і передаю головування в Гуртку т[оваришу] Писарю (йдеться про писаря гуртка. – І.С.). Повідомляю, що не можу працювати з шахраями в Редакційному Комітеті і виходжу з його» [9, арк. 25]. Це були серйозні звинувачення, які ставили під сумнів доброчесність та людські якості неназваних Я. Сичем українських активістів, проте на жаль, в архівних документах відсутня докладніша інформація, яка дозволила би встановити кого і що саме мав на увазі цей офіцер.

Є досить показовим, що загальні збори КПП під головування І. Перлика, які відбулись 31 січня 1918 р., прийняли відставку Я. Сича, підготувати йому адресу, в якій висловити «щирю подяку за його корисну працю на культурно-просвітній ниві і сум з приводу його уходу». Але по суті висловлених Я. Сичем гострих звинувачень жодних рішень не було ухвалено, КПП вирішили не розв'язувати, а реорганізувати, «поповнивши його притоком нових сил», для чого провести віче та відзвітувати про його діяльність. «Найрадикальнішим» кроком став переоблік членів КПП та фінансовий звіт скарбника гуртка Д. Михальчука.

Події в Україні змушували задуматись про майбуття не одного офіцера-українця. Майже всі вони у цей час мали можливість отримувати періодику та літературу від СВУ, але частина з них не задовольнялась тільки цим, та намагалась студіювати різні видання, не шкодуючи при цьому коштів з власних депозитних рахунків, відкритих для них у таборі Йозефштадт. Так, зокрема, прапорщик Ф. Чуриков у своєму рапорті до комендатури табору від

29 січня 1918 р. звертався з проханням перевести 7,50 к.а. до українського табору Зальцведель для придбання цілої низки видань, зокрема «Значіння самостійної України» О. Скорописа-Йолтуховського, «Національне відродження України» Гнатюка, «Історія українського війська» І. Крип'якевича та робіт Каутського, Жан-Жореса, К. Реннера та ін.

Після того, як до табору Йозефштадт дійшла звістка про проголошення України IV Універсалом суверенною державою, полонені офіцери-українці 5 лютого 1918 р. знову звернулися до комендатури табору із заявою, в якій вони наполягали на офіційному визнанні їх громадянами цієї держави і вимагали визнати їх приналежними до українського війська: «З огляду на dokonаний факт признання України незалежною вільною і суверенною державою, ми, нижчепідписані офіцери українці і приналежні до сеї станції солдати, заявляємо, що від сього моменту бачимо себе офіцерами й солдатами української національної армії і прохаємо Ц[ісарську] і К[оролівську] Команду станції поробити негайно по телеграфу заходи перед компетентними властями, щоби нас, по порозумінню з правительством Української Республіки – офіційально було признано приналежними до українського війська» [9, арк. 26]. Взагалі проблема трактування та скасування більшості обмежувальних правил під час утримання офіцерів-українців набула особливої актуальності. 14 лютого 1918 р. до управи громади звернулось близько 80 полонених офіцерів з вимогою лібералізації режиму їх утримання, які вважали ненормальним той стан справ, коли і після підписання мирної угоди між УНР і державами Почвірного союзу офіцерів все ще продовжують тримати на «тюремному» становищі. Офіцери клопотались про уможливлення прогулянок без супроводу службовців комендатури, скасування перевірок і перекличок, усунення варти в таборі та дозволу прогулянок у дворі табору без обмеження часу. У зверненні містилось попередження, що з 18 лютого 1918 р. таборяни не зважатимуть на ті накази коменданта табору, в яких офіцерів трактували би як полонених. Українці обґрунтовували це тим, що полонені вояки австро-угорської армії в Україні користуються «повною свободою» [19, арк. 25-25зв., 26-26зв.].

Продовольча ситуація в Австро-Угорщині взимку 1918 р. продовжувала загострюватись, щоправда у цей час офіцери-українці мали обмежені можливості для мінімального задоволення своїх харчових потреб. Зокрема, вони мали право раз на тиждень готувати страви із заготовлених на городі запасів, смажити ячмінь для виготовлення сурогатного «кавового напою», крім того таборяни вигодували одного поросся, якого було вирішено зужити в їжу, бо «дорого коштуватиме, коли кормити його як слід, як тепер, ячменем, а в иньчім разі воно схудне» [16, арк. 40]. Але в цей час офіцери добре усвідомлювали тимчасовість свого перебування у таборі, розуміючи, що за кілька тижнів їх становище має змінитись.

Зрештою, підписання мирного договору УНР з державами Почвірного союзу та ухвалення останніми рішення про формування військових частин з полонених українців, невдовзі уможливило розпочати процес перевезення офіцерів-українців до Володимира-Волинського, де й мало відбуватись комплектація майбутньої «Сірожупанної» дивізії. 22 лютого 1918 р. з Йозефштадта виїхала перша партія офіцерів (25 осіб), про що члену Президії СВУ А. Жуку повідомляв М. Сайченко: «нарешті оддано самих себе до розпорядимости дорогої вітчизни» [21, арк. 5].

З першою партією до Володимира-Волинського відбув і І. Перлик, після чого головою управи української громади в таборі було обрано М. Бушкованого, заходами якого робота з підбору офіцерів успішно продовжувалась. Одночасно у лютому 1918 р. тривала ліквідація окремих інституцій табору (зокрема крамниці, книгозбірні та таборового театру) у зв'язку з від'їздом більшості їх членів до Володимира-Волинського [13, арк. 51, 54]. У березні процес ліквідації «громадського майна» було продовжено, виручені за це гроші перерахувались на потреби волинських шкіл [18, арк. 30-31].

У середині березня 1918 р. до Володимира-Волинського вирушила третя група офіцерів для укомплектування українських частин, що увійшли до складу «Сірожупанної» дивізії. З цієї нагоди голова табору М. Букшований надіслав до СВУ листа, в якому відзначив, що цими офіцерами рухає «свідомість високого обов'язку перед рідним краєм і народом, бажання захистити його від непроханих зайдів-чужинців, міцне пересвідчене бажання всіма силами, всією своєю істотою боронити й зміцнити державність нашої дорогої України», і кожен з них готовий відгукнутись «на заклик своїх провідників і на голос своєї совісти, свого громадянського обов'язку перед землею политою кров'ю славних прабатьків» [21, арк. 26-27].

Табір в Йозефштадті значною мірою успішно виконав свою місію згуртування патріотів-українців, які після свого переведення сюди потрапляли у вир українського життя та мали можливість безперешкодно виявляти своє національне «я». Для цього у Йозефштадті були створені всі належні умови – від СВУ надходила українська література та часописи, у таборі діяли національні організації, проводились виклади з різних ділянок українознавства, діяв український театр, бібліотека та ін. Слід зауважити, що далеко не всі таборяни широ і послідовно підтримували українські національно-визвольні гасла, меншість таборового загалу мала малоросійський світогляд і часто намагалась або блокувати патріотичні ініціативи українських активістів, або чинила пасивний опір національним ініціативам. Як наслідок – поступальний розвиток української громади табору Йозефштадт час від часу переривався, і актив табору мав докладати чималих зусиль для подолання кризових явищ у національно-громадському житті таборян.

Але завдяки тому, що до Йозефштадту переводились офіцери-українці виключно за власним бажанням, які перед цим здебільшого входили до складу українських гуртків інших таборів, організаційно-патріотична та культурно-освітня робота в таборі ніколи не завмирала, а патріотично налаштовані таборяни вже восени 1917 р. склали переважну більшість мешканців цього табору. Завдяки цьому в Йозефштадті проводився збір коштів на загальнонаціональні потреби, в своїх листах до УЦР полонені висловлювали свою готовність виступити на захист Батьківщини (на жаль, Центральна рада воліла не чути цих звернень). Важливим було й те, що найактивніша частина офіцерів намагалась дати початкову освіту та прищепити «ази» національно-патріотичного світогляду полоненим солдатам-українцям, які перебували у цьому таборі.

З початком 1918 р. Йозефштадт вже виконував функції переходною станиці для всіх офіцерів-українців у Австро-Угорщині, які приймали рішення влитись до складу «Сірожупанної» дивізії. При цьому не усіма офіцерами-українцями рухало шире бажання влитись до лав війська УНР (частина офіцерів у такий спосіб намагалась просто звільнитись з полону та швидше потрапити додому), але більшість була свідомо свого патріотичного обов'язку захистити УНР від більшовицької навали. Загалом табір пройшло понад 100 офіцерів-українців, які починаючи з лютого 1918 р. відряджались до Володимира-Волинського для заміщення старшинських посад у згадуваній дивізії. І хоча «сірожупанникам» та їх формації судилась непроста доля, значне частина їх взяла активну участь у національно-визвольних змаганнях українського народу 1917-1920 рр.

Список використаних джерел та літератури

1. Срібняк І.В. Діяльність Союзу визволення України серед полонених старшин-українців царської армії у таборах Німеччини та Австро-Угорщини (1915-1918 рр.) / І.В. Срібняк – К., 1996. – 46 с.
2. Срібняк І.В. Діяльність Союзу визволення України серед полонених офіцерів російської армії в Австро-Угорщині (1914-1918 рр.) / І.В. Срібняк // Сурмач. – Лондон, 1997. – Ч. 1-4. – С. 45-53.
3. Срібняк І.В. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.) / І.В. Срібняк. – К., 1999. – С. 130-136.
4. Срібняк І.В. Культурно-просвітницька та організаційна діяльність полонених офіцерів-українців російської армії в таборах Німеччини і Австро-Угорщини у 1917-1918 рр. / І.В. Срібняк // Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика. Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія» / Гол. ред. Ю.І. Терещенко. – К., 2000. – Вип. 4. (Збірник наукових праць кафедри історії України та зарубіжних країн, № 1). – С. 173-190.
5. Сидоренко Н.М. Національно-духовне самоствердження: у 3-х ч. Ч.1. Українська таборова періодика часів Першої світової війни / Н.М. Сидоренко. – К., 2000. – С. 75-86 (підрозділ «Голос свідомого українця. Національне виховання у таборі Йозефштадт»).
6. Срібняк І.В. Український гурток у таборі полонених офіцерів російської армії Терезієнштадт в Австро-Угорщині (1916 – червень 1917 рр.) / І.В. Срібняк // Пам'ятки: археографічний щорічник / Держкомархів України, УНДІАСД; [редкол.: С.Г.Кулешов (гол. ред.) та ін.]. – К., 2011. – Т. 12. – С. 42-45.

7. Срібняк І.В. Табір полонених українських офіцерів у Кляйнмюнхені (Австро-Угорщина) навесні 1918 року / І.В. Срібняк // Київські історичні студії: Зб. наук. праць / Київ. ун-т ім. Б. Грінченка; редкол. Салата О.О. та ін. – К., 2015. – № 1. – С. 21-25.
8. Центральний державний архів вищих органів та управління України (далі – ЦДАВО України), ф.3533, оп.1, спр.5.
9. ЦДАВО України, ф.3533, оп.1, спр.6.
10. Відозва управи офіцерського табору полонених українців в Йозефштадті (Чехія) // Вістник СВУ. – Відень, 1917. – 28 жовтня. – Ч. 44 (174).
11. ЦДАВО України, ф.3533, оп.1, спр.12.
12. Свободне Слово: Вістник свободомислящих. – Юзефов, 1917. – 30 вересня. – № 2.
13. ЦДАВО України, ф.3533, оп.1, спр.1.
14. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.171.
15. Свободне Слово: Вістник свободомислящих. – Юзефов, 1917. – 7 жовтня. – № 3.
16. ЦДАВО України, ф.3533, оп.1, спр.3.
17. ЦДАВО України, ф.3533, оп.1, спр.10.
18. ЦДАВО України, ф.3533, оп.1, спр.2.
19. ЦДАВО України, ф.3533, оп.1, спр.4.
20. Офіцери-Українці табору Йозефштадт у Чехах // Вістник політики, літератури й життя. – 1918. – 11 січня. – Ч. 1/2 (184/185).
21. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України), ф.269, оп.1, спр.167.

Срібняк І.В. Культурно-Просветительський Кружок військовоплених офіцерів-українців в австрійському лагері Йозефштадт (август 1917 – лютий 1918 гг.).

В статті аналізуються деякі аспекти організаційної та національно-патриотическої діяльності офіцерів-українців – членів Культурно-просветительського кружка в лагері Йозефштадт (Австро-Венгрія) во второй половині 1917 – внаслідок 1918 гг. Це стало можливим після його українізації та переведення сюди тих офіцерів-українців, які висказали на це своє згодування в своїх рапортах, адресованих австрійському лагерному коменданту. Очищення Йозефштадта від російського чорносотенного елемента створило можливість інтенсифікувати національно-патриотическу роботу в середі військовоплених та закласти основи державнического мировоззрення в свідомості значительної частини офіцерів. Установлено, що створення організації військовоплених офіцерів-українців стало можливим завдяки наданню в лагерну бібліотеку української літератури та періодики, організації різних освітніх курсів та проведенню серії лекцій по українознавству, роботі любительського театру, національно-патриотическою акціям.

Ключеві слова: *лагерь, військовопленні офіцери-українці, Йозефштадт, кружок, лекції, видання, Австро-Венгрія.*

Sribnyak I. The Cultural and Educational Group of Ukrainian Officers Held as Prisoners of War in Josefstadt Camp in Austria (August 1917 – February 1918).

The article examines some aspects of organizational and national-patriotic activities of Ukrainian officers – members of cultural and educational circle created in the camp for prisoners of war Josefstadt (Austria-Hungary) in the second half of 1917 – early 1918. It became possible after Ukrainization of the camp and transfer to it of those Ukrainian officers who have expressed their consent in their reports to the Austrian camp commandant. Removal from Josefstadt of Russian reactionary elements created an opportunity to intensify the national-patriotic work among prisoners of war and promote the Ukrainian statehood ideology among officers. The creation of the organization of Ukrainian officers held in the camp was made possible thanks to the arrival to the camp library of

Ukrainian books and journals, creation of various educational courses, delivering of lectures, the work of amateur theater and national-patriotic actions.

Keywords: *Camp, prisoners of war, Ukrainian officers, Josefstadt, circle, lectures, edition, Austria-Hungary.*